

EL TOMBANT DECISIU DE LA GUERRA DE SUCCESSIÓ A CATALUNYA: EVACUACIÓ DE L'EXÈRCIT IMPERIAL I REPRESSIÓ BORBÒNICA (1713)*

Josep M. Torras i Ribé

EL RELLEU ENTRE ELS EXÈRCITS IMPERIALS I BORBÒNICS I L'ABANDONAMENT DE CATALUNYA

En el context militar de mitjan any 1713, si hi ha alguna cosa que no ofereix cap mena de dubte és el compliment exhaustiu i escrupolós de l'estat major de l'exèrcit imperial –a l'esquena i en greu perjudici de Catalunya– de les clàusules contingudes en el conveni de l'Hospitalet, que incloïen l'evacuació de Catalunya per part de l'exèrcit imperial i la cessió de les seves posicions a les tropes borbòniques. I el que cal tenir en compte és que tot aquest procés de relleu entre els dos exèrcits va fer-se de manera perfectament sincronitzada arreu del territori i sense disparar ni un sol tret. Efectivament, a principis de juliol de 1713 el mariscal Starhemberg va escriure a tots els oficials del seu exèrcit, i també a les tropes auxiliars catalanes o d'altres procedències que estiguessin sota el seu comandament, una ordre inequívoca de cessament de les hostilitats i d'evacuació pacífica del territori per tal de dirigir-se a la zona del Maresme i de la

* Aquest article forma part d'una recerca extensa sobre l'ocupació borbònica de Catalunya entre 1713 i 1716. La realització del treball ha tingut el suport del Centre d'Estudis d'Història Contemporània de la Generalitat de Catalunya (curs 2002–03).

desembocadura del riu Besòs i procedir al seu embarcament en les naus de la flota anglesa de l'almirall Jennings. En el mateix document s'exonerava a tots els combatents catalans del compromís de fidelitat que havien contret amb l'Emperador.¹

La difusió d'aquestes notícies sobre el cessament de les hostilitats i l'evacuació de Catalunya per part dels exèrcits imperials va produir una forta commoció a Barcelona i un gran desconcert entre els habitants de la ruralia, que rebien amb incredulitat els rumors sobre els moviments de tropes i la passivitat dels soldats austríacs davant la presència cada vegada més evident dels exèrcits borbònics sobre el territori. En realitat, en molts llocs de la geografia catalana aquesta operació va ser percebuda pels contemporanis més com una operació de relleu pactat entre els efectius dels exèrcits imperials i borbònics que no pas com una evacuació pura i simple.² És per aquest motiu que durant el transport dels soldats imperials des de Cervera i d'altres punts de guarnició fins als llocs d'embarcament, sovint a molts dies de camí, les tropes van haver de sofrir tota mena d'insults i impropis per part dels habitants dels pobles per on havien de transitar en direcció als ports del litoral, que se sentien traïts per aquesta defecció vergonyant. Com assenyalava Castellví, «el mariscal [Starhemberg] consideró podría suceder en Cataluña una general conmoción, ya que se hallavan informados los pueblos de que quedaban a discreción; por este recelo mandó luego que las tropas salieran de los cuarteles y viniessen marchando para acampar en el Besós; el mariscal ejercitaba todo su arte a fin de que no se entendiese el prompto designio de desamparar la Cataluña, hasta que todas las tropas estuviesen libres de padecer algún descabro, por la irritación en que considerava los catalanes quando advirtiesen el total abandono».³

1. AHN, *Estado*, lligall 433, 9 de juliol de 1713, còpia de la carta circular adreçada pel mariscal Starhemberg als comandants de totes les guarnicions de l'exèrcit imperial acantonades a Catalunya. Aquesta clàusula d'absolució del jurament de fidelitat s'ha de considerar especialment rellevant en el cas dels escrits adreçats al general Josep Moragues, governador de la fortalesa de Castellciutat, al marquès de Poal, governador del castell de Cardona, i al general Antoni de Villarreal, governador de la plaça de Barcelona.

2. J. BAKER, *The Deplorable History of the Catalans, from their first engaging in the War, to the Time of their Reduction*, Londres, 1714 [reed. facsímil, Barcelona, 1991, p. xx-xxi]. Vegeu també M. STRUBELL (ed.), *Consideració del "Cas dels Catalans"*. Barcelona, 1992, p. 229.

3. BC, ms. 421. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 84-85.

Probablement, però, dintre d'aquesta nefasta operació d'abandonament de Catalunya per part de l'exèrcit imperial, l'episodi més lamentable va ser l'embarcament del mateix virrei Guido Starhemberg, que encarnava la màxima representació política de Catalunya, com a *alter ego* que era de l'Emperador Carles VI.⁴ Efectivament, en un escarni inqualificable de la seva dignitat institucional i del respecte i la representació de què gaudia la seva persona, el mariscal Starhemberg va protagonitzar una rocambolesca fugida de Barcelona, amb l'abandonament subreptici de les seves funcions polítiques, sense acomiadar-se de les autoritats catalanes i ni tan sols dels seus col·laboradors més propers, fent mostra d'un total menyspreu per uns ciutadans que es consideraven encara vassalls de l'Emperador i que, en conseqüència, estaven a les seves ordres. Les fonts de l'època i els dietaris institucionals negligeixen qualsevol comentari sobre aquest esdeveniment inqualificable, al·ludit només com a «urgències corrents» que impedien el decurs normal de les funcions de govern. Només les mencions dels *Annals consulars*, crònica fidedigna i imparcial de les efemèrides de la vida ciutadana, ens apropen de manera relativament detallada i amb un to marcadament crític a les incomprensibles actuacions protagonitzades pel virrei en la seva fugida de Barcelona i ens dibuixen amb precisió les penoses circumstàncies –vorejant la traïció pura i simple– que van precedir l'abandonament de Catalunya per part de l'exèrcit imperial: «Als 7 de juliol lo mariscal compte Guidobaldo Estaramberg, [...] volent destorbar a Catalunya la defensa, intentà fer embarcar la pólvora que hi havia en la plassa de Barcelona, perquè de exa manera quedàs sens defensa, y sabent assò lo conceller en cap, lo Doctor Emanuel Flix, persona de bon zel y esperit, li digué que en ninguna manera no intentàs lo voler aportar la pólvora, [...] per lo que dit mariscal Guidobaldo Estaramberch cessà en sas instancias en vista que li havian conegut la sua mala intenció, y se hausentà de esta ciutat de Barcelona exint de rebo-so, per la porta falsa de la casa ahont abitava, que era la del compte de la Rosa, [...] per no ésser vist de la guarda que tenia a la porta principal de dita casa, que era dels soldats de la Coronela, [...] havent admirat a molts faltàs lo dit mariscal de Estaranberch a la lley de la hurbanitat y cortesia, a embarcar-se sens despedir-se personalment, però ni per escrits, ni de la

4. DACB, vol. xxviii, p. 91, 1 de juliol de 1713.

ciutat, ni menos de la Junta de Brasos.»⁵ Bé que sense entrar en tants detalls i consideracions, l'episodi de la fugida del virrei també és descrit per Castellví, per la qual cosa adquireix uns perfils d'absoluta versemblança i ens acosta a la perplexitat i el desencís amb què l'esdeveniment devia ser percebut per la ciutadania: «El mariscal salió de Barcelona sin que el pueblo lo advirtiese, [...] sólo en su coche como que iba a pasear, [y] se fue derecho al campamento de las tropas que estaba junto al río Besós, y no volvió a entrar más en la ciudad.»⁶

Tot aquest episodi ens hauria de fer reflexionar sobre el paper que havien tingut les potències aliades en el seu conjunt –i l'emperador Carles VI en particular– en aquesta etapa final de la guerra. Es tractaria, en definitiva, de considerar Catalunya una peça prescindible en la diplomàcia de les potències europees, com si ens trobéssim davant d'un gegantí joc d'escacs a escala continental en el qual les negociacions entre imperials i borbònics tinguessin per objectiu preservar la integritat de les respectives monarquies i consagrar la seva hegemonia a Europa, mentre que en el regateig entre les potències Catalunya tindria un paper secundari: el d'un peó insignificant –políticament i militarment– en una contesa global. I, com en les partides d'escacs convencionals, el que era essencial entre els negociadors de les potències europees era preservar la integritat del rei o la reina, mentre que els peons eren unes peces circumstancials i manifestament prescindibles. És des d'aquesta perspectiva, doncs, que hauríem d'entendre l'actitud del mariscal Starhemberg en el procés d'evacuació de Catalunya, i hauríem de fer-nos la idea que, entre les dues grans exigències inherents al seu càrrec –la dignitat virregnal i la comandància de l'exèrcit imperial–, va prevaler finalment, com probablement no podia ser d'altra manera, el seu jurament de fidelitat a l'emperador. I, des d'aquesta perspectiva, hauríem de convenir que –tant en aquest cas com en molts d'altres– servir l'emperador no volia dir necessàriament defensar els interessos de Catalunya.

En tot aquest procés d'evacuació de les tropes, l'únic incompliment verificable del contingut del conveni de l'Hospitalet per part de l'estat major de l'exèrcit imperial va ser la seva incapacitat de poder rendir la ciu-

5. BUB, ms. 34, *Annals consulars*, vol. III, f. 151-152.

6. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 560.

tat de Barcelona i lliurar-la als borbònics. Com sabem, aquesta manca estava destinada a tenir una enorme transcendència en el desenllaç final de la guerra, en convertir-se Barcelona en el darrer reducte resistent de Catalunya, però totes les fonts coetànies posen de manifest que aquest fet no va ser un acte deliberat de transgressió del conveni, sinó la conseqüència del fet que no hi havia guarnició de les tropes imperials a la capital i que es temia que, en cas d'intentar forçar el seu compliment, es produiria una reacció violenta de la milícia gremial de la coronela, que ben segur que hauria estat secundada per un motí de la ciutadania per tal d'impedir el lliurament de les defenses de la plaça. D'altra banda, aquesta realitat era ratificada pels informes tramesos a l'estat major borbònic pels espies infiltrats a l'interior de Barcelona, segons els quals «se está en inteligencia de que no hay en aquella capital tropas regladas de los enemigos, y que el pueblo es dueño de ella, consistiendo su guarnición en un cuerpo de cinco o seis mil hombres de buenas milicias de los mismos gremios».⁷

En realitat, i malgrat aquests inconvenients, les previsions de l'estat major borbònic sobre l'avançada de les tropes des dels seus punts de partida a la ratlla de Cervera i de Tarragona, i sobre l'ocupació de la totalitat del territori de Catalunya, s'anaven complint inexorablement, fins i tot millor del que estava previst. Efectivament, segons les informacions de les quals es feia ressò el quarter general de l'exèrcit borbònic instal·lat encara a l'Aragó, «todas las noticias de Cathaluña confirman la resignación con que aguardan la entrada de las tropas del Rey aquellos naturales, y de muchos días a esta parte los voluntarios y miqueletes han zessado en sus hostilidades, quedando en toda quietud esta frontera».⁸ Va ser atenent aquesta realitat que el duc de Populi, pecant sens dubte d'un optimisme exagerat, va vantar-se davant dels seus subordinats que l'ocupació de Catalunya per part dels exèrcits de les dues corones seria literalment «un mero paseo militar».⁹ I, certament, les avaluacions fetes sobre el terreny

7. AGS, *Estado*, llibre 413, f. 5, 3 d'abril de 1713. També Castellví descrivia la situació de Barcelona en termes gairebé idèntics: «El general Grimaldi insistió en que Barcelona devía luego ser entregada, [pero] el conde Königsegg propuso el invencible obstáculo de no poderlo ejecutar porque no la guarnecían tropas, y que la guardia era de los naturales.» BC, ms. 421, CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 65 i 132.

8. AHN, *Estado*, lligall 432, 6 de juny de 1713, Patiño a Grimaldo.

9. Expressió reproduïda per Salvador SANPERE I MIQUEL, *Fin de la nació catalana*, Barcelona, 1905, p. 186.

pels espies borbònics semblaven ratificar aquestes previsions prou optimistes. De diverses contrades, per exemple, arribaven notícies de l'obediència de moltes poblacions a Felip V tan aviat com les tropes borbòniques feien acte de presència sobre el territori: «Las más de las poblaciones y ciudades de la otra parte del Llobregat habían dado la obediencia al Rey Phelipe, [y] al entrar el Duque de Populi en Cataluña [...] todo el campo de Tarragona, montañas de Prades, Conca de Barberá y Panadés dieron la obediencia al marqués de Ledes.»¹⁰ I, segons Josep Alós, en algunes zones declaradament austriacistes s'havien produït fins i tot avalots i reaccions adverses a l'actuació de les partides residuals de miquelets i voluntaris que, ignorant les ordres de depositar les armes i cessar les hostilitats, dictades pel mariscal Starhemberg, s'havien mantingut sobre el terreny en actitud d'oberta rebel·lia.¹¹

Des de la perspectiva militar, l'ocupació de Catalunya pels exèrcits de les dues corones es va portar a terme d'una manera sistemàtica en tots els fronts i sense trobar de moment cap resistència apreciable per la part catalana. Les mateixes comunicacions entre els comandaments de l'exèrcit borbònic posen de manifest l'èxit innegable de l'operació: «Haviendo abandonado los enemigos aquella plaza [de Cervera] el día 1° [de julio], entró en ella al amanecer del 2 el regimiento de Medina Sidonia a ocuparla en nombre del Rey, [y] inmediatamente fueron llegando las justicias de todos los lugares circunvezinos, hasta la distancia de ocho horas de camino, a prestar la obediencia.»¹² A partir d'aquest primer relleu entre les guarnicions dels dos exèrcits, l'ocupació borbònica es va portar a terme amb una total sincronització per tota la geografia catalana; és a dir, en la majoria de contrades, la retirada imperial era seguida de manera immediata per l'arribada dels soldats borbònics: «El día 2 de julio los alemanes evacuaron Cervera, y el mismo día la ocuparon las armas del Rey Phelipe, [con] orden del duque de Populi para que al mismo tiempo que los aliados van execu-

10. Vegeu la descripció d'aquest procés d'obediència de diverses contrades a Felip V, a AHN, *Estado*, lligall 433-2, cartes del 19 i el 28 de juliol de 1713, de Populi a Grimaldo. Vegeu també BC, ms. 421, CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 132 i 252v.

11. AHN, *Estado*, lligall 439, Alós a Grimaldo.

12. AHN, *Estado*, lligall 433-2, 1 de juliol de 1713, comunicació del comte de Medina Sidonia a Grimaldo.

tando la evacuación, se internaran las tropas con sólo dos cuerpos, uno a ocupar Tarragona, y otro a presidiar Barcelona [con] 25.380 hombres.»¹³

Sense apartar-se ni un mil·límetre del que s'havia estipulat al conveni de l'Hospitalet, l'ocupació de Catalunya per les tropes borbòniques va executar-se de manera fulminant i el 25 de juliol l'avantguarda de l'exèrcit del duc de Populi ja havia arribat a les envistes de les muralles de Barcelona, després d'un periple per les rodalies de la ciutat per tal de deixar el camí expedit de la seva artilleria i les seves vitualles, per a l'arribada i el desplaçament de l'exèrcit expedicionari, en posició ofensiva contra la ciutat: «En est temps venia marxant lo duch de Populi ab son exèrcit a Barcelona; [...] apostà lo exèrcit lo dia 24 a Martorell, y lo dia 25 se avistà devant de Barcelona, que el rebé ab un gran disparo de artilleria, posant-se en circumvalació de la ciutat.»¹⁴ Aquests moviments dels exèrcits borbònics eren observats amb una aprensíó i un temor enormes des de l'interior de la ciutat de Barcelona, tant pels observadors institucionals com pel poble. En els dietaris de la Generalitat s'escrivia que «en aquest dia [25 de juliol], molt de matinada, lo exèrcit del enemich ha comparegut devant de esta capital, arribant fins al mas del Guinardó, i a la tarda se ha retirat a la part de Sans».¹⁵ I de manera concurrent amb aquesta presència de les tropes borbòniques fora de les muralles, també s'observava davant les platges de la ciutat una nombrosa flota francesa, amb la qual cosa es consumaven les bases terrestres i marítimes del que havia de convertir-se en setge i bloqueig de Barcelona: «[...] aparegué per la part de l'Hospitalet la armada del senyor duch de Anjou, que segons se deya venia a pendrer la possessió de la present ciutat.»¹⁶

En l'espai de pocs dies, doncs, fonamentalment durant tot el mes de juliol de 1713, s'havia consumat sense incidents destacables l'ocupació de Catalunya pels exèrcits de les dues corones, amb uns contingents estimats

13. BC, ms. 421, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 200-202. Vegeu un mapa de les rutes seguides per l'ocupació borbònica de Catalunya, a Santiago ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, Barcelona, 1964, apèndix v.

14. BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 115v-116.

15. ACA, *Generalitat, Dietaris*, reg. 315, s. f., 25 de juliol de 1713. El mateix episodi era descrit també puntualment per Castellví: «[...] se avistó el día 25 a Barcelona, extendió su ejército hasta el convento de Gracia, y la cavallería al llano de Hospitalet.» BC, ms. 421, CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 203.

16. DACB, vol. XXVIII, p. 93, 25 de juliol de 1713.

de 25.000 soldats espanyols i 7.000 francesos, els quals, en una operació logística de gran envergadura, s'havien traslladat des de la frontera del regne d'Aragó i des de les diverses zones de presència borbònica a Lleida i Tarragona.¹⁷ Una vegada finalitzada l'operació d'acostament de les tropes a Barcelona, l'estratègia del duc de Populi va consistir a intentar establir un control efectiu sobre la capital, amb la distribució de guarnicions dotades d'artilleria en zones estratègiques properes al recinte de les muralles: «Lo exèrcit se dividí ab tres quartels, ço és un al Hospitalet y Collblanch, altre a Sarrià i Gràcia, y altre al mas Guinardó y St. Martí, fent en tot lo número de uns divuit a vint mil hòmens, que després se aumentà venint de Castella tropes per còrrer Catalunya, y impedir que los paysans no fessen armes.»¹⁸ Des d'aquesta posició de superioritat militar indiscutible, l'estat major borbònic va fer arribar als defensors de la ciutat un ultimàtum en el qual els instava a la seva rendició immediata. Les cartes del duc de Populi adreçades a la Generalitat i al Consell de Cent, van ser trameses per mitjà d'un corneta que es va presentar davant del portal de Sant Antoni de la muralla: «Se haze saber a la ciudad de Barcelona que si en todo el día de oy, 29 de julio de 1713, no abren las puertas a las armas del Rey Nro. Señor, dando la debida obediencia, no sólo no les valdrá a sus naturales el indulto que la gran benignidad de Su Magd. les tiene concedido, sino que tratándoles como a pertinaces rebeldes, experimentarán todo el rigor militar.»¹⁹ La resposta de les autoritats de Barcelona a aquest requeriment va ser categòrica i no deixava cap mena de dubte sobre la voluntat manifesta de resistir, tal com s'havia decidit en la reunió de la Junta de Braços: «Las injustas amenazas y desusat estil [del duch de Populi] alientan y no amedrentan los cors [dels ciutadans], y las portas y plasa de la ciutat de Barcelona se han tancat y defensat del enemich, que la intentan y han intentat

17. AGS, *Guerra moderna*, lligall 1576, 26 de juliol de 1713, Francisco Morexón al marquès d'Aitona. Encara que les xifres sobre les dimensions d'aquest exèrcit d'ocupació solen ser molt variables segons les diverses fonts consultades, Castellví feia uns càlculs semblants, concretament 25.380 soldats espanyols i 7.000 soldats francesos. BC, ms. 421, CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. v, f. 200-202.

18. BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 115v-116. Vegeu també SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 101.

19. Reproduït a BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 118, 29 de juliol de 1713. Vegeu també DACB, vol. XXVIII, p. 93.

invadir, [y] esta ciudad y tot lo Principat prosegueix la guerra, conseguintment a la innata fidelitat que conservan a son sobirà.»²⁰

Una vegada formulat en termes inequívocs aquest ultimàtum i desenganyat l'estat major borbònic sobre la seva eficàcia, l'estratègia per obtenir la rendició de Barcelona va consistir en l'establiment d'un sever control de tots els accessos a la ciutat, tant per via terrestre com per via marítima. Aquestes eren les ordres concretes del duc de Populi: «Se hará quanto se pudiere para bloquear la plaza [de Barcelona], y empezar la circunvalación por tierra, ocupando el terreno con cinco o seis quarteles, los quales, por vía de líneas de circunvalación, se comunicarán [entre ellos], pero lo más esencial es que la plaza quede bloqueada por mar con la mayor celeridad que fuere posible, con una esquadra de seis fragatas de 30 piezas de cañón cada una, y otra de seis galeras para el mismo fin.»²¹ I, com a element logístic de primera magnitud, a fi d'assegurar la intendència i el proveïment d'aquest monumental exèrcit d'ocupació, l'estat major borbònic va convertir la ciutat de Mataró en el centre de comandament de la rereguarda i en el magatzem fonamental per al proveïment de les tropes. Com assenyalava el duc de Populi, «aquella ciudad [de Mataró] fue importantísima para el abasto de víveres de nuestras tropas, y para quitarlos al mismo tiempo a los de Barcelona».²²

En realitat, la resistència de Barcelona a obeir Felip V no solament alterava de manera inequívoca l'execució del conveni de l'Hospitalet, sinó que posava de manifest la imprevisió de l'estat major borbònic davant d'aquesta contingència, que s'havia descartat perquè s'havia considerat una opció insensata i inimaginable; de fet, els comandaments de l'exèrcit atacant no se'n sabien avenir i esperaven que tard o d'hora els representants de la ciutat respondrien als requeriments de rendició que se'ls havien fet. Com assenyalava amb incredulitat el sergent major Francisco Morexón, «hasta ahora [desde Barcelona] no han hablado palabra, ni se les ha pre-

20. BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 118v.

21. AHN, *Estado*, lligall 433-1, Pòpuli a Grimaldo. Vegeu també BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 115v-116, juliol de 1713.

22. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 10 d'agost de 1713, Pòpuli a Grimaldo. L'intendent José Patiño assenyalava com a principals proveïdors dels exèrcits borbònics els comerciants Matas i Milans, residents a Mataró, als quals atribuïa «el poder subsistir el ejército [borbónico] en el bloqueo, [con] los grandes créditos de estos sujetos, [...] adelantando crecidas sumas». BC, ms. 421, CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. V, f. 256-259, 4 d'agost de 1713.

guntado [si] se mantienen en querer defenderse».²³ Per a aquesta improbable contingència solament s'havia previst extremar les amenaces contra els defensors de la ciutat, els quals serien considerats rebels i, com a tals, incursos en la «Real Indignación», i als quals s'aplicarien les anomenades *lleis de la guerra* sense contemplacions: «En quanto a Barcelona, se está de inteligencia de que no hay en aquella plaza tropas regladas de los enemigos, y que el pueblo es dueño de ella, y es de esperar que no se atrevan a oponerse a mis armas y soberanía, pero no obstante, [...] en caso que no conviniesen esta entrega, y los de Barcelona tardasen en venir a rendir la obediencia, les hará intimar que se entreguen, con la amenaza que, si dentro de tantas horas (las que podreis prefinirles) no lo ejecutan, y se resistiesen a mi dominio, y a no obedecer las órdenes de los generales, experimentarán las más rigurosas demostraciones de mi justa indignación.»²⁴

EL DIEZMO DE HORCA: LA REPRESSIÓ DEL DUC DE POPULI CONTRA LA RESISTÈNCIA CATALANA

En estricte compliment d'aquestes disposicions, les mesures posades en pràctica pels exèrcits borbònics després d'haver-se consumat l'ocupació de Catalunya van ser d'una brutalitat extrema. La primera actuació d'aquestes característiques s'havia produït ja en el transcurs de l'acte de relleu de la guarnició de la ciutat de Tarragona entre els exèrcits imperial i borbònic, el 14 de juliol de 1713. La historiografia s'havia fet ressò d'aquest episodi de relleu d'una manera pràcticament rutinària, com una aplicació estricta dels acords d'evacuació de les tropes de l'exèrcit imperial continguts en el conveni de l'Hospitalet, operació que no haurien pogut impedir els voluntaris del general Nebot que havien anat a defensar Tarragona, a causa de l'actitud ambigua i dilatòria adoptada tant pels comandaments de l'exèrcit imperial com pels jurats de la ciutat.²⁵ Seguint aquest

23. AGS, *Guerra moderna*, lligall 1576, 26 de juliol de 1713, Francisco Morexón al marquès d'Aitona. Sobre aquesta opinió dels membres de l'estat major borbònic, vegeu també AHN, *Estado*, lligall 433-2, 14 de juliol de 1713, cartes de Tiberio Carafa i del comte de Fiennes a Grimaldo.

24. AGS, *Estado*, llibre 413, f. 1. Ordres adreçades per Felip V al duc de Populi a fi de forçar la rendició de Barcelona.

25. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 625. SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 190-192. ALBERTÍ, *L'Onze de Setembre*, p. 142-143.

patró descriptiu, però, la nova documentació disponible va posar de manifest que en aquest acte de relleu militar i de cessió del poder de la ciutat als borbònics, les noves autoritats havien posat en pràctica una distinció radical entre els efectius de l'exèrcit imperial i la resta de combatents que es trobaven enrolats a la guarnició de la plaça. Als primers, a pesar de pertànyer a l'exèrcit enemic, se'ls va considerar protegits per les clàusules del tractat d'Utrecht, i en aquesta condició se'ls va permetre la sortida de la ciutat amb honors militars i el seu trasllat a Itàlia, Àustria i altres llocs d'Europa.²⁶ Per contra, la resta de combatents refugiats a Tarragona –catalans i d'altres procedències– van ser considerats rebels i traïdors, i per aquesta raó els van ser aplicades les lleis de la guerra, cosa que va comportar per a molts l'empresonament, la deportació o l'execució sumària. Aquest tracte profundament discriminatori és descrit per diversos testimonis coetanis. El marquès de San Felipe, per exemple, assenyala que «en 14 de julio los alemanes de la guarnición de Tarragona se entregaron al marqués de Lede, y esta plaza se evacuó con buena fe».²⁷ Per la seva banda, el vescomte del Puerto destacava el tracte diferenciat a què van ser sotmesos els combatents austriacistes: «Una vez evacuadas las tropas imperiales, quedaron los catalanes a merced del ofendido soberano.»²⁸

Aquesta actuació exemplaritzant de l'exèrcit borbònic va tenir ocasió de posar-se novament en pràctica –corregida i augmentada– al cap de pocs dies, en el transcurs de l'anomenada *batalla de Torredembarra*, esdevinguda el 16 de juliol de 1713. En aquest fet d'armes es van enfrontar un nombrós escamot de voluntaris catalans comandats pel general Nebot,

26. Unes condicions d'evacuació semblants amb honors militars havien estat aplicades pels generals borbònics en relació amb el destacament de l'exèrcit imperial del príncep Enric de Darmstad que defensava la ciutat de Lleida l'any 1707. BC, ms. 173, *Annals consulars*, vol. III, f. 62, 2 de novembre de 1707. Un tractament idèntic havia rebut també la guarnició de l'exèrcit imperial que defensava el castell d'Alacant. Jesús PRADELLS NADAL, *Del foralismo al centralismo: Alicante, 1700-1725*, Alacant, 1984, p. 81.

27. Vicente BACALLAR Y SANNA (marquès de San Felipe), *Comentarios de la guerra de España, e historia de su Rey Felipe V, el Animoso*, col·l. «Biblioteca de Autores Españoles», núm. XCIX, Madrid, 1957, p. 238.

28. Opinió reproduïda per CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 573. Dintre del contingent dels voluntaris austriacistes, el duc de Populi encara feia una distinció més precisa entre els catalans i la resta de combatents que havien estat enrolats a l'exèrcit imperial (valencians, aragonesos, castellans, etc.), els quals quedaven radicalment exclosos de l'aplicació de qualsevol mesura de gràcia. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 27 de juliol de 1713, Populi a Grimaldo.

grup format per 500 genets i 750 fusellers i soldats d'infanteria, i un destacament de l'exèrcit borbònic comandat pel brigadier Diego González i compost per tres companyies de granaders i 300 soldats de cavalleria, als quals encara es van afegir més de mil soldats del destacament de granaders del capità Novalés. La tropa del general Nebot havia estat reclutada precipitadament per anar a defensar Tarragona i impedir el relleu de la seva guarnició entre les tropes imperials i borbòniques, i el lliurament de la ciutat a Felip V. Aquests voluntaris catalans van ser interceptats per un destacament de l'exèrcit borbònic abans d'arribar a la seva destinació, a la rodalia del poble de Torredembarra. Deixant de banda algunes escaramusses prèvies entre les avantguardes dels dos exèrcits, els fets més forts de la batalla van tenir lloc els dies 16 i 17 de juliol i es van saldar amb una derrota clara dels voluntaris del general Nebot, que van haver de batre's en retirada i fugir precipitadament davant la superioritat de l'enemic: «Advertido el general González que la infantería se retiraba sin ordenanza, mandó a toda su caballería dar sobre los voluntarios y fusileros, y a poca costa tomo 400 prisioneros y dejó sobre el campo de 70 a 80 hombres.»²⁹

Deixant de banda la descripció puntual de les incidències de la batalla, en la qual els diversos autors coincideixen a grans trets, el que ens interessa destacar és el tractament que van rebre els presoners, que van ser concentrats a Tarragona i, juntament amb els detinguts anteriorment a la ciutat, van ser sotmesos a actes de represàlia desproporcionats, no mencionats ni per Castellví ni per Sanpere. Les notícies sobre aquest episodi contingudes en la documentació borbònica informen, bé que d'una manera confusa, que a la majoria d'aquests presoners se'ls va aplicar el denominat *diezmo de horca*, i que els soldats que van poder eludir l'execució sumària van ser condemnats a galeres per a la resta de la vida. D'aquesta actuació portada a terme per les autoritats borbòniques, en tenim versions diverses, però bàsicament coincidents, que no ofereixen cap mena de dubte sobre la seva virtualitat. Francesc Ametller, per exemple, al·ludia a aquests episodis entre la seva documentació personal: «En Tarragona las cabezas principales, y otros más, soldados y sediciosos, fueron ahorcados

29. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 18 de juliol de 1713, informe sobre el resultat de la batalla tramès pel marquès de Ledesma a Grimaldo. Vegeu també CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 836-837, i SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 191-192.

inmediatamente.»³⁰ I, respecte als presoners sobrevivents de la batalla de Torredembarra, quantificats aproximadament en quatre-cents, la mateixa documentació borbònica informava que «el brigadier Diego González logró una aventajada función [operació militar] en la Torre de Embarra, sobre un gran número de voluntarios, con quienes *more belli*, sin auctos ni figura de juicio, se practicó el castigo de ahorcar el diezmo, y echar los demás a galeras».³¹ A partir d'aquesta primera informació, la resta de notícies sobre aquest episodi són en tots els casos coincidents i inequívokes. El general Francisco Caetano, per exemple, certificava en els anys posteriors que, efectivament, «en dicha función de Torredembarra se practicó el castigo de ahorcar el diezmo, y hechar los demás a galeras», i en el curs de la mateixa indagació judicial el marquès de Caylús informava que «en Torredembarra por el año mil setecientos y treze se practicó el castigo del diezmo, [y] es notorio que muchos fueron puestos en galeras, sin que se sepa que de ellos se haya libertado alguno hasta ahora [1721]».³²

L'execució material d'aquesta punició extrema pot seguir-se pas a pas a partir de les ordres dictades pel duc de Pòpuli contra els presoners concentrats a Tarragona. Concretament, el 17 de juliol de 1713 el duc de Pòpuli informava el marquès de Grimaldo que «encargo al marqués de Lede que haga ahorcar luego a todos los voluntarios y a sus oficiales, que creo no son en gran número; de los migueletes de diez uno, y que a los demás les heche a galeras, pues están en aquel puerto».³³ Finalment, la correspondència del marquès de Lede³⁴ sobre l'execució d'aquesta ordre no deixa cap mena de dubte que l'objectiu de l'operació era simplement

30. BUB, ms. 1970, *Papeles de Dn. Francisco Ametller*, f. 311.

31. ACA, *Rl. Aud.*, *Villetes*, reg. 365, 4 de gener de 1721, informe judicial redactat per la Reial Audiència per revisar la condemna contra Josep Llucià, que feia vuit anys que remava com a galiot.

32. ACA, *Rl. Aud.*, *Consultas*, reg. 130, f. 134v-135, 21 de febrer de 1721, informes judicials sobre la conducta de Josep Luecio [probablement, deformació burocràtica del cognom Llucià], condemnat a galeres a Tarragona l'any 1713, redactats pels oficials de l'exèrcit borbònic Francisco Caetano i el marquès de Caylús, ambdós testimonis presencials de l'esdeveniment. Vegeu unes indicacions sobre el mateix episodi a AGS, *Gracia y Justicia*, lligall 743, 29 de novembre de 1719, informe del marquès de Castel Rodrigo sobre Pau Viader, pagès de Montmeló, fet presoner i condemnat a galeres després de la batalla de Torredembarra.

33. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 17 de juliol de 1713, Populi a Grimaldo.

34. Vegeu uns apunts biogràfics sobre Juan Francisco de Bette y Croix, marquès de Lede, militar flamenc que actuava al servei de Felip V, a F. ANDÚJAR CASTILLO, *Consejo y consejeros de guerra en el siglo XVIII*, Granada, 1997, p. 176-177.

l'extermini físic dels presoners, ja fos a través d'execucions sumàries a la forca, ja fos per mitjà del seu confinament a galeres per a la resta de la vida, i que solament es plantejaven problemes formals que impedièren posar-la en pràctica de manera ràpida i eficient: «Queda un número demasiado grande [de prisioneros] para ahorcarlos a todos, aun cuando lo merecen; como las galeras están aquí, si a V. E. le pareciere bien, se podrían colocar en ellas un centenar de los más robustos.»³⁵

Ateses les característiques de l'episodi, en el qual, segons tots els indicis, el marquès de Lede va executar els presoners sense cap tràmit judicial previ, el rastre documental deixat per aquesta actuació és molt escàs i fragmentari, i, per tant, resulta difícil aventurar opinions definitives sobre aquest esdeveniment. Segons la documentació disponible, els executats a la forca van ser més d'un centenar, dels quals Francesc Ametller quantificava entre quaranta i cinquanta el nombre d'«ahorcados inmediatamente en Tarragona», encara que la seva identificació resulta problemàtica.³⁶ Entre els penjats de manera fulminant, sense cap mena de judici ni d'incòcoació de causa, la documentació borbònica identifica Antoni Camallo, de la Seu d'Urgell, Francesc Vila, del poble d'Orfós, Pere Torca, d'Alcalà de Xispert, Pere Joan Ramón, de Figuerola, Joan Pérez, de Granollers, Jordi Cantal, de Vilanova de Sau, Faustí Garserà, de Pauils, Bernat Beneté, de Verdú, Damià Varrios, d'Alins, Joan Fogas, de Torroella de Montgrí, Domènec Quintana, de Tivissa, Jaume Farré, de Puigcerdà, Gabriel Fernández, de Viella, Joan Salvador, de Pontons, i Segismon Aguilar, de Tona, als quals caldria afegir també un nombre indeterminat de presoners valencians, aragonesos, castellans, portuguesos i d'altres procedències. A més d'aquestes execucions sumàries, uns altres noranta-tres presoners van ser confinats directament a galeres en els vaixells de la flota borbònica que estaven ancorats al port de Tarragona. Entre aquests presoners hi havia quaranta-quatre catalans, vint-i-set aragonesos, vuit valencians, vuit castellans, dos sards, dos portuguesos, un venecià i un francès.³⁷ Per poder avaluar de manera justa la magnitud i la desproporció del càstig infligit als voluntaris i combatents austriacistes detinguts després del relleu de la

35. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 17 de juliol de 1713, Lede a Populi.

36. BUB, ms. 1970, *Papeles de Dn. Francisco Ametller*, f. 311.

37. AHN, *Estado*, lligall 433-1, 3 d'agost de 1713, recompte sumari ordenat pel marquès de Lede, del qual van quedar exclosos els ferits i els malalts.

guarnició de Tarragona i a la batalla de Torredembarra, hauríem de fer-nos càrrec que, deixant de banda els que van ser executats de manera sumària, la mateixa documentació borbònica informa al cap de vuit anys que, de la resta de presoners, molts havien mort en la captivitat i d'altres es trobaven encara confinats a galeres: «Los 150 forسادos que el año 1713 se pusieron en galeras desde Tarragona, no se refieren con sus nombres quales son, [y] no se expresa si exhistan todos en galeras, o no, y si hay de muertos, o que hayan tenido libertad, y en que número quedan oy, y es cierto que ha ocho años que están en galeras, y sólo les faltan dos para cumplir, según ha ordenado el Rey, [y] como no se expressan los nombres de los que hay en galeras, y no se puede venir en conocimiento si puede haver algunos de muy perniciosos, de que no convenga sacarles de ellas.»³⁸

Les valoracions que podrien fer-se sobre aquestes actuacions de les tropes borbòniques a Tarragona i Torredembarra són molt diverses. Pel que fa a l'execució material de les represàlies, tal com es desprèn de la documentació disponible, el marquès de Ledesma seguia les ordres directes del duc de Populi. I, respecte a la inducció de la mesura, sembla indubtable que aquesta política de repressió exemplaritzant havia estat instigada pel monarca borbònic en persona. Efectivament, Felip V havia ordenat expressament a mitjan 1713, en el moment de planificar l'ocupació militar de Catalunya, que «si algunos miqueletes u otra gente tubiere el bárbaro arrojo y osadía de querer defenderse [...] se les pasará a todos a cuchillo, [y] se hagan ahorcar a los que se defendieren, pues además de merecer este castigo como rebeldes obstinados y ladrones, convendrá se execute así para escarmiento de los otros».³⁹ I, respecte a la falta de garanties procesals amb què van ser aplicades les penes –sense judici previ–, Melchor de Macanaz, en una consulta adreçada al Consell de Castella, justificava plenament aquestes execucions sumaríssimes emparant-se en la suposada gravetat dels fets –com a delictes de *lesa magestat*–⁴⁰ que eren imputats als detinguts: «Para proceder al castigo, imponer la pena de muerte, y confis-

38. BUB, ms. 1970, *Papeles de Dn. Francisco Ametller*, f. 311, s. a. [probablement 1722], plec «Desertores y condenados a galeras».

39. AGS, *Estado*, llibre 143, f. 3v, 3 d'abril de 1713, ordres de Felip V al duc de Populi.

40. Per a la contextualització de les penes aplicables als delictes de *lesa magestat*, entre els quals hi havia la traïció i la ruptura del jurament de fidelitat prestat al monarca legítim, vegeu Carlo GUISALBERTI, «Sulla teoria dei delitti di lesa maestà nel diritto comune», *Archivio Giuridico «Filippo Serafini»*, núm. 149 (1955), p. 100-177. Sobre les particularitats de l'aplicació d'aquest concepte

car los bienes en caso de delito de Lesa Magestad, [...] no se necesita forma de proceso, estrépito, ni figura de juicio, ni se requieren términos ni solemnidades, si sólo se procede savida la verdad por la noticia dada de los hechos.»⁴¹ Des d'aquest punt de vista, caldria considerar, per tant, que l'actuació de violència extrema aplicada pels generals borbònics a Tarragona no era un acte fortuït o aïllat, fruit de la conjuntura militar en què van ser executats, sinó que es tractava d'aplicar a Catalunya una política deliberada de represàlies exemplaritzants, a fi que servissin d'element propagandístic del poder borbònic i de coacció per induir els catalans a la submissió i l'obediència, especialment els que defensaven Barcelona.

La repetició i la persistència d'aquest tractament aplicat als presoners catalans pels oficials de l'exèrcit borbònic va desembocar en un esborrador incident epistolar entre el general Villarroel, defensor de Barcelona, i el duc de Populi, capità general de l'exèrcit borbònic d'ocupació. A causa de les convulses circumstàncies militars del moment i del rigor del bloqueig de Barcelona, sembla que les notícies sobre les actuacions borbòniques a Tarragona i Torredembarra van arribar amb un retard considerable, a finals de juliol o començaments d'agost de 1713, i, a més, que els detalls sobre l'episodi estaven envoltats d'una confusió i una incredulitat notables, a causa de l'incomprensible rigor a què van ser sotmesos els detinguts en aquelles accions d'armes. Castellví, per exemple, situava la difusió dels primers rumors sobre els esdeveniments a finals de juliol: «Se recibieron en Barcelona repetidos avisos que los prisioneros hechos por el general González el día 16 de julio en el combate de Torredembarra habían sido condenados a horca o galeras.» Més tard, però, ja a mitjan agost, els detalls sobre la inconcebible punició a què havien estat sotmesos els presoners catalans s'anaven confirmant a través de testimonis diversos: «Se haya entendido que de los que se hicieron prisioneros en la Torredembarra, parte de ellos se han ahorcado, y parte se han echado a galeras, cuya noticia no se tiene por segura.»⁴²

D'acord amb aquestes informacions confuses que s'anaven difonent per Barcelona i amb la finalitat d'obtenir una idea precisa i de primera mà

en l'ordenament jurídica català, vegeu Víctor FERRO, *El dret públic català: Les institucions a Catalunya fins al decret de Nova Planta*, Vic, 1987, p. 327, 361 i 371.

41. Reproduït per SANPERE, *Fin de la nación catalana*, p. 27-28 i 75.

42. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 625-626 i 830.

sobre els esdeveniments, el general Villarroel va trametre com a emissari al camp borbònic un presoner espanyol, l'alferes Cristóbal Ruiz García, per tal d'intentar restablir les relacions amb l'estat major borbònic i evitar que es reproduïssin actuacions desproporcionades com les que es rumorejava que s'havien portat a terme a Tarragona i Torredembarra: «Por medio del oficial prisionero deseaba entender de el excelentísimo señor duque de Populi el modo con que quiere hazer la guerra, [pues] se aia entendido que de los que se hizieron prisioneros en la Torre de Embarra, parte de ellos de an ahorcado, y parte se an echado a galeras, protestando [por] no haver querido dicho comandante general [acatar] el estilo de la guerra que se haze entre príncipes cristianos.»⁴³ La resposta del duc de Populi a aquest escrit va ser displicant i no deixava cap mena de dubte sobre la diferent manera d'entendre les lleis de la guerra que hi havia entre ambdós contendents: «El señor duque de Populi se ha explicado no poder ni deber tratar como a general, ni oficial ni soldado de la potencia que evacúa a cualquiera de los que han tomado las armas y se mantienen en las plazas o en el Pays por gefe de los amotinados, [por] cuyos motivos se haze evidente no poderse pretender por los amotinados de Barcelona y sus gefes ser tratados recíprocamente como se ha estilado por las dos potencias que han hecho los tratados de Utrecht y Hospitalet.»⁴⁴

Subjacent a aquesta resposta, sembla que hi ha un exemple evident del debat sobre la diferent manera d'entendre el concepte de *fidelitat al monarca legítim*.⁴⁵ En conseqüència, l'escrit del duc de Populi contenia un retret demolidor contra el general Villarroel i el respecte a la seva mateixa condició de comandant en cap de les tropes que defensaven la ciutat de Barcelona. En aquest sentit, no podem perdre de vista que Villarroel havia

43. DACB, vol. xxviii, p. 255, 14 d'agost de 1713, Villarroel a Populi.

44. DACB, vol. xxviii, p. 255-256, 15 d'agost de 1713, Antonio Maoni a Villarroel.

45. El debat sobre el concepte de *fidelitat al monarca legítim* va estar present en la literatura jurídica i política dels dos bàndols durant tota la guerra, però especialment a partir de l'any 1707. Sobre les diverses aportacions a aquest tema, vegeu Ignacio María VICENTE LÓPEZ, «El discurso de la fidelidad durante la Guerra de Sucesión», *Espacio, Tiempo y Forma*, sèrie IV, t. 13 (2000), p. 61-82, i Ignacio María VICENTE LÓPEZ, «La cultura política castellana durante la Guerra de Sucesión: el discurso de la fidelidad», a Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Los Borbones: Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, 2001, p. 217-244. Sobre el mateix tema, vegeu també José María INURRITEGUI RODRÍGUEZ, «1707: la fidelidad y los derechos», a Pablo FERNÁNDEZ ALBALADEJO (ed.), *Los Borbones: Dinastía y memoria de nación en la España del siglo XVIII*, Madrid, 2001, p. 303-330.

estat tinent general de l'exèrcit de Felip V durant bona part de la guerra, exactament fins l'any 1710, any en què, durant la incursió de l'arxiduc a Madrid, va desertar de l'exèrcit borbònic i es va incorporar com a oficial a l'exèrcit imperial.⁴⁶ Per tant, la negativa de Populi a reconèixer a Villarroel el seu rang de tinent general de l'exèrcit imperial i la despectiva al·lusió a la seva consideració de simple «jefe de los amotinados», s'han d'entendre com una desqualificació rotunda de la seva autoritat i la seva qualitat d'interlocutor a causa de la seva traïció i deslleialtat a Felip V. I, correlativament amb aquest retret, quedava clar que, des del punt de vista de l'estat major borbònic, els combatents catalans i la resta de defensors de Barcelona serien tractats també com a rebels i traïdors, i, per tant, no se'ls consideraria protegits per cap de les convencions que s'havien negociat entre els estats majors imperial i borbònic, i que havien quedat plasmades en el text del conveni de l'Hospitalet. Per tant, doncs, tots ells quedaven exposats a l'aplicació de les lleis de la guerra amb tot el seu rigor, tal com s'havien aplicat anteriorment als presoners de Tarragona i Torredembarra. La resposta de Villarroel a aquestes precisions fetes pel duc de Populi va ser considerar-les «impropias de hombres de honor y oficiales de guerra, y resolvió se les trataría con igual desprecio».⁴⁷

46. BACALLAR, *Comentarios*, p. 207. CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*, vol. III, p. 584.

47. DACB, vol. XXVIII, p. 257, 16 d'agost de 1713, resposta de Jaume Circuns a l'estat major borbònic.